

ارائه مدلی برای محتوای آموزش کارآفرینی

رشته‌های علوم انسانی در آموزش عالی

نفیسه رفیعی^۱، محمدحسین یارمحمدیان^۲، نرگس کشتی‌آرای^۳

چکیده

انتخاب محتوی آموزشی مناسب یکی از عناصر مهم در آموزش اثربخش است، لذا هدف این پژوهش ارائه مدلی برای محتوای آموزش کارآفرینی رشته‌های علوم انسانی در آموزش عالی بود. روش پژوهش کیفی از نوع تحلیل مضمون بود. جامعه پژوهش کلیه صاحب‌نظران حوزه کارآفرینی علوم انسانی شهر اصفهان در سال ۱۳۹۷ بودند. نمونه‌ها با روش نمونه‌گیری هدفمند و با استفاده از روش گلوله برفی انتخاب شدند که با توجه به اصل اشباع نظری ۲۴ نفر به‌عنوان نمونه انتخاب شدند. داده‌ها با روش مصاحبه جمع‌آوری و با روش تحلیل مضامین آتراید استرلینگ در نرم‌افزار مکس کیودا نسخه ۱۸ تحلیل شدند. یافته‌ها نشان داد که ۱۳۴ مضمون پایه، ۶ مضمون سازمان‌دهنده و ۳ مضمون فراگیر شناسایی که این محتواها در قالب یک مدل مفهومی در سه سطح خودآگاهی، خودکارآمدی و خودشکوفایی ترسیم گشت. خودآگاهی به‌عنوان اولین سطح وابسته به ارائه شایستگی‌های فردی، ادراکی و ارتباطی، خودکارآمدی به‌عنوان دومین سطح وابسته به ارائه محتوای شایستگی‌های مدیریتی و شایستگی‌های حرفه‌ای و خودشکوفایی به‌عنوان سومین سطح وابسته به ارائه محتوای شایستگی‌های توانگری بود. بر اساس نتایج، مدل محتوای آموزش کارآفرینی نقش زیادی در ارائه یک آموزش هدفمند و همه‌جانبه برای رشته‌های علوم انسانی در آموزش عالی دارد.

کلید واژه‌ها: محتوای آموزش کارآفرینی، علوم انسانی، آموزش عالی.

پذیرش مقاله: ۱۳۹۸/۹/۲۶

دریافت مقاله: ۱۳۹۸/۶/۲۹

این مقاله برگرفته از بخشی از رساله دکتری نویسنده اول است.

^۱ - دانشجوی دکتری، گروه برنامه‌ریزی درسی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد اصفهان (خوراسگان)، اصفهان، ایران
nafisehrafiei@gmail.com

^۲ - استاد، مرکز تحقیقات مدیریت و اقتصاد سلامت، دانشگاه علوم پزشکی اصفهان، اصفهان، ایران (نویسنده مسئول)
mhyarm@yahoo.com

^۳ - دانشیار، گروه علوم تربیتی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد اصفهان (خوراسگان)، اصفهان، ایران
keshtiaray@gmail.com

مقدمه

ایران کشوری در حال توسعه است و فرصت کارآفرینی^۱ در کشورهای در حال توسعه بیشتر از کشورهای توسعه یافته است. زیرا در این کشورها فرصت‌های بیشتری برای رشد و پرورش وجود دارد. واژه کارآفرینی بیش از دو قرن نیست که در ادبیات مدیریت و اقتصاد وارد شده و مانند سایر واژه‌ها تغییرات زیادی را به خود گرفته و از رشد تکاملی برخوردار بوده است. آموزش کارآفرینی تنها مختص رشته‌ها یا دانشکده‌های خاص همانند اقتصاد، مدیریت و بازرگانی نیست، بلکه برای همه رشته‌ها مناسب است. با وجود آشکار شدن تاثیر آموزش کارآفرینی و رشد کمی قابل ملاحظه شاخص‌های کمی آموزش کارآفرینی نظیر تعداد دوره‌ها، دروس، مدرسان، موسسات، شرکت‌کنندگان، هزینه‌ها و سرمایه‌گذاری‌های صورت گرفته در آموزش کارآفرینی و نظایر آن هنوز ابهامات فراوانی در خصوص چگونگی آموزش کارآفرینی وجود دارد (امیدی، هاشمی، قلتاش و ماشینچی، ۱۳۹۷). با افزایش روزافزون منابع و ضرورت کاربرد برنامه‌های آموزش کارآفرینی در دانشگاه‌ها ضرورت اصولی و قانون‌مند ساختن آموزش کارآفرینی در دانشگاه بیش از پیش مطرح شده است، اما انتقادی که عموماً بر دانشگاه‌ها وارد می‌شود آن است که به دور از دنیای واقعیت هستند و در اغلب موارد نیازهای جامعه را فراموش می‌کنند. همچنین برنامه درسی موجود بیشتر فرهنگ استخدام‌شدن را تبلیغ می‌کند و تنها نمونه‌های کوچکی از دوره‌ها درباره ایجاد کسب‌وکار دربرخی از رشته‌های دانشگاه مثل اقتصاد و مدیریت بازرگانی وجود دارد (بنیسی، پناهی و دلفان آذری، ۱۳۹۵). در برخی از رشته‌ها در آموزش عالی نیز ورود به عرصه کارآفرینی به‌ویژه در رشته‌های علوم انسانی بسیار محدود و با شک و تردید انجام می‌شود، با وجود اینکه ادبیات کارآفرینی برخاسته از حوزه علوم انسانی مانند اقتصاد، روانشناسی، مردم‌شناسی، جامعه‌شناسی و مدیریت است (رضایی، ۱۳۹۲). رشد و توسعه علوم انسانی نسبت به سایر رشته‌ها در مواردی چون فرصت‌های شغلی، انگیزش پیشرفت، خلاقیت، نوآوری، استقلال‌طلبی، رقابت‌پذیری و سرعت‌اهمیتی نداشته است (میرعرب رضی و رضایی، ۱۳۸۵).

---

^۱ . entrepreneurship

در تعاریف و طبقه‌بندی‌های متفاوتی که از آموزش کارآفرینی، دانش، مهارت و محتوای مورد نیاز در آموزش‌های کارآفرینی در آموزش عالی انجام شده است، دسته‌بندی‌های زیاد و مفصلی در زمینه محتوای آموزش کارآفرینی موجود نمی‌باشد. بنابراین مباحثی که به صورت مستقیم و غیرمستقیم به محتوای آموزش کارآفرینی توجه داشتند، بیان می‌گردند. برای مثال محتوای یادگیری کارآفرینی به پنج بعد خلاصه می‌شود. ۱. یادگیری درباره خود: درک ضعف‌ها و قوت‌های شخصی، نیازهای خودی و خانوادگی، حیطه‌های توسعه فردی، علائق و انگیزه‌های فردی. ۲. یادگیری درباره کسب‌وکار: درک ضعف‌ها و قوت‌های کسب‌وکار، فرصت‌ها و تهدیدها، نیازهای درونی کسب‌وکار، الزامات رشد، مدیریت کارکنان و رهبری آینده. ۳. یادگیری در محیط و شبکه‌های کارآفرینی: یادگیری چگونگی مدیریت ارتباطات مشتریان بالقوه و موجود، عرضه‌کنندگان و رقبا، گسترش و توسعه ارتباطات با آژانس‌های حمایتی و خدمات پشتیبانی. ۴- یادگیری درباره مدیریت کسب‌وکار: یادگیری درباره چگونگی راه‌اندازی و کنترل موثر کسب‌وکار و ۵. یادگیری درباره ماهیت مدیریت ارتباطات و درک منابع درونی و بیرونی ارتباطات (کپی^۱، ۲۰۰۳؛ به نقل از مذبوحی، شرفی و مقدم، ۱۳۹۰). بولتون و تامپسون^۲ (۲۰۰۴) فعالیت‌های آموزشی و فعالیت‌های کارآفرینی را در سه دسته اصلی طبقه‌بندی کردند. ۱. کارآفرینی به‌عنوان یک موضوع: حیطه‌هایی از رشد اقتصادی برای آماده‌سازی برنامه‌های کسب‌وکار با تمرکز بر کارآفرین را پوشش می‌دهد. ۲. کارآفرینی به‌عنوان یک فعالیت: با یک رویکرد در مورد کارآفرینی و همچنین برای کارآفرینان با تمرکز اصلی در آماده‌سازی یک طرح کسب‌وکار بادوام است و ۳. توانمندسازی کارآفرین: که مرتبط می‌شود به پتانسیل‌ها و استعدادهای کارآفرینان و اینکه چطور استعداد آنها شناسایی و فعال می‌شود (به نقل از ایساکس، ویسر، فردریچ و برجلال^۳، ۲۰۰۷). سه عنصر تاثیرگذار در آموزش کارآفرینی عبارتند از: ۱. پیشرفت فردی: این امر منجر به بنیان‌گذاری اعتمادبه‌نفس، پیشرفت اخلاقانه، تشویق ذهنیت اخلاقانه در زمینه کارآفرینی، میل به کسب موفقیت و الهام بخشیدن به عمل خواهد شد. ۲. پیشرفت کاری: سوادآموزی فنی، اقتصادی و مهارت‌های لازم به منظور اشتیاق فرد در

---

1. Kope

2. Bolton & Thompson

3. Isaacs, Visser, Friedrich & Brijlal

خوداشتغالی و کارآفرینی که نهایتاً منجر به پیشرفت فردی خواهد شد. این مهم شامل شغل و برنامه‌درسی کاربردی مورد انتظار می‌باشد و ۳. توسعه مهارت‌های کارآفرینی: این مهم باید دربرگیرنده آموزش در مهارت‌های اجتماعی، شبکه، حل مساله به صورت خلاقانه، فرصت‌یابی، رهبری گروهی، مشارکت اجتماعی، فرهنگ‌ها و فرم‌های فرهنگی بومی و چگونگی تاثیر آنها در شغل و غیره می‌باشد (ایساک اییبول، ادیمی ایرفین و الوبانمی الاپوسی^۱، ۲۰۱۵).

کارآفرینی ابتدا در نظریه‌های اقتصادی تبلور یافت و به‌عنوان عامل اصلی ایجاد ثروت و یا ارزش اقتصادی شناخته می‌شد. کارآفرینی با ایجاد شغل و کسب‌وکار مترادف شده، در حالی که اشتغال یک از آثار کارآفرینی است و کارآفرینی علاوه بر مهارت‌های کسب‌وکار، مهارت‌های شخصی دیگری چون خلاقیت، نوآوری و ریسک‌پذیری را نیز شامل می‌شود. کارآفرینی یا همان فرایند کشف فرصت‌ها بیان می‌کند که چگونه افراد به صورت مستقل و یا در داخل سازمان‌ها مسائل و چالش‌های ناشناخته را می‌بینند و چارچوبی جدید از ابزارها و اهداف ایجاد می‌کنند تا از آنها استفاده نمایند. مهارت کارآفرینی مفاهیم نوآوری، مخاطره‌پذیری، ایجاد یا تجدید ساختار یک واحد اقتصادی و اجتماعی و استقلال‌طلبی را به ذهن متبادر می‌سازد. در واقع کارآفرین ایده‌ها را یافته و آن را تبدیل به فرصتی اقتصادی و یا اجتماعی می‌کند. در فضای کسب‌وکار، فرصت فکر جدیدی است که قابلیت تجاری شدن دارد. آگاهی از محیط، بازار و نیازهای مشتری و نگرش کارآفرین او را در یافتن فرصت و پرداختن به آن یاری می‌دهد. سپس کارآفرین یک طرح تجاری می‌نویسد که در آن مسائلی چون بازار محصول یا خدمت، مسائل حقوقی و قانونی شرکت، تأمین سرمایه راه‌اندازی و رشد، سازماندهی و مدیریت کسب‌وکار را بررسی می‌کند (زند، احقر و احمدی، ۱۳۹۷). پروسه یادگیری و فرایند آموزش کارآفرینی به گونه‌ای است که توانایی‌های فردی را به منظور خلق ایده‌ها نو و استفاده از فرصت‌های جدید به خوبی شکوفا می‌سازد (دیویسی و کپنی^۲، ۲۰۱۷). آموزش کارآفرینی را شامل رشد و تحول فردی جامع تعریف می‌کند که برای فراگیران دانش‌ها، مهارت‌ها و تغییر نگرش را فراهم می‌سازد. بنابراین آموزش کارآفرینی فراگیران را قادر می‌سازد تا فلسفه تفکر، اشتیاق و جهت‌گیری کارآفرینی را در زندگی، شغل، اجتماع و سرمایه‌گذاری‌های جدید بکار برند

^۱ . Isaac Oyebola, Adeyemi Ireffin & Olubunmi Olaposi

^۲ . Deveci & Cepni

(گانا^۱، ۲۰۱۶). آموزش کارآفرینی باید مهارت‌هایی مانند تفکر استراتژیک، آگاهی به نیاز به نوآوری، آمادگی برای برآمدن از عهده تغییرات و بی‌ثباتی، مهارت‌های ارتباط و توانایی برای شناسایی نیازهای جدید را در اختیار فارغ‌التحصیلان قرار دهد (الونسو-گونزالز، پلاتا-راگیلز، پیریز-ارتیز و روئدا-ارمنگات^۲، ۲۰۱۷).

پژوهش‌هایی درباره آموزش کارآفرینی انجام شده است، اما این پژوهش‌ها کمتر درباره رشته‌های علوم انسانی انجام شدند. برای مثال فریرا و فرناندس^۳ (۲۰۱۷) توجه به ویژگی‌های شخصیتی فردی و جمعیت‌شناختی را به منظور موفقیت در آموزش کارآفرینی توصیه کرد. سنتوبیلی، سرچیونی، اسپوسیت و رافا^۴ (۲۰۱۶) شش مهارت مرتبط با مهارت‌های کارآفرینی را شامل مهارت‌های فردی، نوآوری، مالی، سازماندهی، راهبردی و ارتباطی شناسایی کرد. نتایج پژوهش ایساک ایبولو و همکاران (۲۰۱۵) بیانگر آن است که آن دسته از دانشجویانی که تحت آموزش کارآفرینی قرار گرفته‌اند، حتی اگر نتوانند برای خود کارآفرین باشند، دستیابی به تحولات فردی و شخصیتی و داشتن ذهنی خلاق و مبتکر را برای این افراد بسیار باارزش و مهم می‌دانند. مجاب، زیفاریان و دازیان^۵ (۲۰۱۰) ضمن پژوهشی بر یازده نوع شایستگی در زمینه آموزش کارآفرینی برای دانشجویان فناوری اطلاعات تاکید کردند که این یازده شایستگی شامل مهارت‌های بین فردی و کار تیمی، نوآوری، بلندپروازی، قابلیت انطباق و انعطاف‌پذیری، ریسک‌پذیری، تمایل به یادگیری، خواندن و نوشتن، ریاضیات، علوم و فناوری، ارتباط (شنیدن و صحبت کردن)، تفکر انتقادی و تحصیلی بودند که در دو طبقه کلی شایستگی فردی و تحصیلی قرار می‌گیرند. همچنین شکاری، زارعی سبهتی و یزدخواستی (۱۳۹۵) ضمن پژوهشی با عنوان «نقش الگوی آموزش‌های کارآفرینی‌مدار کسب‌وکار بر مهارت‌های کارآفرینی کارآموزان مراکز فنی و حرفه‌ای: مطالعه موردی استان اصفهان» بر مهارت‌های مورد نیاز کارآفرینی از جمله مهارت‌های شخصی مانند پشتکار و رهبری، دوراندیشی، ریسک‌پذیری، نوآوری، توانایی اداره تغییر و مهارت‌های مدیریتی مانند برنامه‌ریزی، راه‌اندازی کسب‌وکار،

¹ . Gunna

² . Alonso-Gonzalez, Plata-Rugeles, Peris-Ortiz & Rueda-Armengot

³ . Ferreira & Fernandes

⁴ . Centobelli, Cerchione, Esposit & Raffa

⁵ . Mojab, Zaefarian & Dazian

مهارت‌های مالی و نیز مهارت‌های فنی مانند مهارت‌های مربی‌گری، بازی‌گری و ایفاکنندگی نقش در گروه‌های خرد و کلان یا مهارت‌های تیم‌سازی خرد و کلان، نوشتاری، شنیداری، ارتباطات شفاهی یا ارتباطات دیداری و کلامی، نظارت بر حیطه‌های فنی و حرفه‌ای، مدیریت کسب‌وکار، مدیریت مشارکتی، مدیریت امور آموزشی و اجرایی فاوا و فاوای آموزشی، مهارت درون، برون و میان فردی محیط کسب‌وکار تاکید کردند. صفری و سمیع‌زاده (۱۳۹۱) در پژوهشی با عنوان «نیازسنجی آموزش دانش و مهارت کارآفرینی» با توجه به بیان وجود وضعیت نامناسب آموزش کارآفرینی چه از دید اساتید و چه از دید دانشجویان، گنجانیدن موضوعاتی مانند مبانی کسب‌وکار، طرح کسب‌وکار، ارتباطات، مدیریت و سازمان، قوانین و مقررات حقوقی و تجاری، حسابداری، مدیریت مالی، کسب‌وکار الکترونیک، تاسیس کسب‌وکار، بازاریابی، مدیریت استراتژیک، کسب‌وکار بین‌الملل و مهارت‌های کارآفرینی را برای گسترش دانش و مهارت کارآفرینی و آگاهی‌های کارآفرینانه دانشجویان لازم می‌دانند. نتایج پژوهش مذبوحی و همکاران (۱۳۹۰) با عنوان «برنامه درسی آموزش کارآفرینی» حاکی بر معرفی فرصت‌های سرمایه‌گذاری در کشور، نیاز بازار و مشتریان مختلف اقتصادی و خدماتی، جرقه خلق ایده و تبدیل آن به ارزش، قدرت تحلیل مسائل، ریسک و شناخت فرصت‌ها در افراد تاکید نمودند. علاوه بر آن شریف، جمشیدیان، رحیمی و نادری (۱۳۹۰) ضمن پژوهشی با عنوان «تحلیل وضعیت آموزش کارآفرینی در آموزش عالی ایران» فرایند مساله‌یابی، فرایند جستجوی راه حل‌های نو و ناب، آشناسازی با شرایط حوزه کسب‌وکار، آگاه‌سازی از فرصت‌های حوزه کسب‌وکار، آگاهی‌بخشی نسبت به تهدیدهای حوزه کسب‌وکار، فرایند کاوشگری، استخراج ایده‌های ناب کسب‌وکار از آموزش و پژوهش و پردازش ایده‌های مناسب کسب‌وکار را در آموزش کارآفرینی تاکید کردند. میرعرب رضی و رضایی (۱۳۸۵) ضمن پژوهشی با عنوان «آموزش و پژوهش کارآفرینی، راهکاری برای ارتقاء رشته‌های علوم انسانی» انجام پروژه‌های شغلی و کارآفرینی در طول تحصیل، آشنایی با تدوین طرح شغلی، آشنایی با مشاغل مربوط به رشته تحصیلی، توانایی کار با رایانه در حد رفع نیازهای شغلی، آشنایی با قوانین کسب‌وکار، کارورزی نحوه تاسیس و ثبت شرکت، آشنایی کامل با زبان انگلیسی، خلاقیت، نوآوری و کار گروهی با به‌عنوان مهمترین اولویت‌های آموزشی در برنامه‌های دانشگاهی برای توسعه کارآفرینی دانشجویان پیشنهاد کردند.

با توجه به تکامل مباحث و مفاهیم آموزش کارآفرینی، محتوای آموزشی مورد نیاز و مطلوب آموزش کارآفرینی برای رشته‌های علوم انسانی در سطح آموزش عالی چه می‌تواند باشد؟ در نتیجه این پژوهش در نظر دارد با استفاده از دیدگاه صاحب‌نظران حوزه کارآفرینی در رشته‌های علوم انسانی ضمن شناسایی دانش و مهارت‌های مورد نیاز و مورد توافق آنها برای آموزش کارآفرینی، محتوای آموزش کارآفرینی را برای تمامی افراد با نیازها و توانمندی‌های متفاوت در رشته‌های علوم انسانی شناسایی و با ارائه یک مدل مفهومی بستر لازم جهت ترغیب و فعالیت بیشتر دانشجویان و فعالان آموزشی علوم انسانی در حوزه کارآفرینی را مهیا سازد. در نتیجه، هدف این پژوهش ارائه مدلی برای محتوای آموزش کارآفرینی رشته‌های علوم انسانی در آموزش عالی بود.

سوالات تحقیق

۱. مضامین آموزش کارآفرینی رشته‌های علوم انسانی در آموزش عالی در سطح خودآگاهی کدامند؟
۲. مضامین آموزش کارآفرینی رشته‌های علوم انسانی در آموزش عالی در سطح خودکارآمدی کدامند؟
۳. مضامین آموزش کارآفرینی رشته‌های علوم انسانی در آموزش عالی در سطح خودشکوفایی کدامند؟

روش تحقیق

پژوهش حاضر از نظر هدف، کاربردی و از نظر روش پژوهش کیفی از نوع تحلیل مضمون به شیوه استقرایی بود. فرایند کدگذاری باز، محوری و گزینشی بر مبنای طبقه‌بندی مضمون دیدگاه آتراید استرلینگ^۱ (۲۰۰۱) به سه صورت فراگیر، سازمان‌دهنده و پایه استخراج گردید (عابدی جعفری، تسلیمی، فقیهی و شیخزاده، ۱۳۹۰). جامعه پژوهش کلیه صاحب‌نظران حوزه کارآفرینی علوم انسانی شهر اصفهان در سال ۱۳۹۷ بودند. حوزه مورد پژوهش جهت انتخاب مصاحبه‌شوندگان متشکل از سه گروه از کارآفرینان علوم انسانی که رشته تحصیلی و نوع کارآفرینی آنها علوم انسانی است، صاحب‌نظران آموزش کارآفرینی و اساتید دانشگاهی

^۱ . Attired Stirling

رشته‌های علوم انسانی که کارآفرین شناخته شدند و صاحب‌نظران غیرعلوم انسانی که رشته تحصیلی آنها غیرعلوم انسانی بوده، اما نوع کارآفرینی آنها در حوزه علوم انسانی بوده است که در حال حاضر در شهر اصفهان مشغول به کارآفرینی می‌باشند. نمونه‌ها با روش نمونه‌گیری هدفمند و با استفاده از روش گلوله برفی انتخاب شدند که با توجه به اصل اشباع نظری ۲۴ نفر به‌عنوان نمونه انتخاب شدند. به عبارت دیگر، نمونه پژوهش با استفاده از روش نمونه‌گیری هدفمند با استخراج اسامی و اطلاعات کارآفرینان علوم انسانی از مراکز رشد و کارآفرینی دانشگاه اصفهان، دانشگاه صنعتی اصفهان و اتاق بازرگانی شهر اصفهان به تعداد ۷ نفر بود، سپس سایر افراد کارآفرین از طریق آنان شناسایی شده و به اصلاح به شیوه گلوله برفی انتخاب شدند و این تعداد تا رسیدن به حد اشباع نظری یعنی ۲۴ نفر به پایان رسید. مدرک و رشته تحصیلی کارآفرینان و نوع کارآفرینی آنها در جدول ۱ قابل مشاهده است.

جدول ۱. مدرک و رشته تحصیلی کارآفرینان و نوع کارآفرینی آنها (۲۴ نفر)

ردیف	نوع کارآفرینی	مدرک و رشته تحصیلی	فراوانی
۱	صاحب‌نظران غیرعلوم انسانی کارآفرین در حوزه علوم انسانی	کارشناس فنی مهندسی و ارشد برنامه‌ریزی درسی	۱
		کارشناس مهندسی و کارشناسی ارشد طراحی صنعتی	۱
		دکتری شیمی	۱
		دکتری کامپیوتر	۱
		مجموع	۴ نفر
۲	صاحب‌نظران و اساتید کارآفرین علوم انسانی	کارشناس زبان و ادبیات ارامنه	۱
		دکتری علوم تربیتی و روانشناسی	۴
		دکتری زبان انگلیسی	۱
		دکتری اقتصاد	۱
		کارشناس ارشد مدیریت آموزشی	۱
		مجموع	۸ نفر
۳	کارآفرینان علوم انسانی دارای رشته و نوع کارآفرینی در حوزه علوم انسانی	دکتری مدیریت استراتژیک	۱
		کارشناس علوم تربیتی و کارشناس ارشد زبان انگلیسی	۲
		دکتری مدیریت بازرگانی	۲
		دانشجوی دکتری زبان انگلیسی	۱
		کارشناس ارشد ادبیات فارسی	۱
		کارشناس تاریخ	۱
		کارشناس ارشد برنامه‌ریزی فرهنگی و دانشجوی کارشناس ارشد روانشناسی	۱
		کارشناس مدیریت بازرگانی	۱
		دانشجوی دکتری برنامه‌ریزی درسی	۱
		کارشناس ارشد تکنولوژی آموزشی	۱
		مجموع	۱۲ نفر

جهت جمع‌آوری داده‌ها و اطلاعات از مصاحبه نیمه‌ساختاریافته استفاده شد که مدت زمان مصاحبه با افراد بین ۴۵ تا ۹۰ دقیقه طول کشید و فرایند مصاحبه طی ۷ ماه انجام شد. برای تعیین روایی و پایایی از روش گوبا و لینکلن^۱ که مشتمل بر شاخص‌های چهارگانه مقبول بودن، قابلیت انتقال، اطمینان‌پذیری و تاییدپذیری است، استفاده شد (به نقل از عقیلی، علم‌الهدی و فتحی واجارگاه، ۱۳۹۷). در مقبول بودن تلاش شد تا چارچوب موضوعی پژوهش در زمینه محتوای آموزش کارآفرینی از سایر مولفه‌های آموزش کارآفرینی جدا شود و میزان کاربردی بودن، مفید بودن تحقیق و میزان نوآوری در هدف اصلی پژوهش بیان شود که توسط صاحب‌نظران این حوزه مورد تایید قرار گرفت. برای قابلیت انتقال تلاش شد تا تحلیل‌های انجام شده چندین بار تکرار شود و از نظرات اصلاحی و تاییدی چند متخصص که در پژوهش حضور نداشتند، استفاده شود. برای اطمینان‌پذیری تلاش شد تا در تمامی مراحل علاوه بر ضبط صدا از یادداشت‌برداری نیز استفاده شود و در این پژوهش با توجه به عدم امکان هماهنگی بعدی جهت تایید متن‌های مصاحبه با افراد مصاحبه شونده از روش کنترل از سوی اعضاء استفاده شد، لذا در هر بخش از زمان مصاحبه و انتهای جلسه فرصتی جهت انعکاس و بازگشت محتوای جلسه به مصاحبه شونده داده شد تا بررسی شود که آیا آنچه محقق از مصاحبه‌ها برداشت کرده است با آنچه که مصاحبه شونده‌گان بیان کردند تطابق و همخوانی دارد یا خیر؟ در نهایت داده‌ها جمع‌آوری شده با روش مصاحبه با روش تحلیل مضامین آتراید استرلینگک در نرم‌افزار مکس کیودا نسخه ۱۸ تحلیل شدند.

یافته‌ها

پس از پیاده‌سازی مصاحبه‌ها در نرم‌افزار مکس کیودا و فرایند کدگذاری باز ۱۸۸۳ مفهوم در زمینه مولفه‌های آموزش کارآفرینی استخراج شد که از این مفاهیم تعداد ۱۲۰۵ مفهوم مشترک در حیطه محتوای آموزش کارآفرینی قرار داشت و پس از تلفیق و ادغام مفاهیم مشترک از طریق کدگذاری محوری و انتخابی و بر مبنای طبقه‌بندی مضامین آتراید استرلینگک ۱۳۴ مضمون پایه، ۶ مضمون سازمان‌دهنده اصلی، ۴ مضمون سازمان‌دهنده فرعی و ۳ مضمون فراگیر در سه سطح آموزش کارآفرینی (خودآگاهی، خودکارآمدی و خودشکوفایی) استخراج گردید.

^۱ . Guba & Lincoln

سطح اول آموزش کارآفرینی (خودآگاهی): در این سطح فرایند تحلیل مضامین بیانگر این است که از ۱۳۴ مضمون تعداد ۶۵ مضمون پایه مشترک به ۳ مضمون سازمان‌دهنده اصلی بنام‌های شایستگی‌های فردی، ادراکی و ارتباطی (این مضمون سازمان‌دهنده اصلی نتیجه تلفیق ۴ مضمون سازمان‌دهنده فرعی بنام‌های دانش کارآفرینی، نگرش کارآفرینی، مهارت کارآفرینی و مهارت تحصیلی بود) و ۳ مضمون مذکور به یک مضمون فراگیر بنام خودآگاهی تبدیل شدند. بنابراین از ۱۳۴ مضمون پایه اولیه تعداد ۶۵ مضمون در سطح اول قرار داشتند که ۲۶ مضمون پایه مشترک (تخیل و تصویرسازی، بلندپرواز بودن، تنوع‌طلبی، تفکر خلاقانه، خودباوری، کمال‌طلبی، استقلال‌طلبی، با انگیزه، اعتمادبه‌نفس، رقابت‌طلبی، استقامت، حس زیباشناختی، رویاپردازی، آشنایی با هنر، خطرپذیری، پشتکار، ذهن چالش‌گر، صبر و تحمل، ریسک‌پذیری، جسارت، شجاعت، مهارت خلاقیت، ایده‌پردازی، قدرت بیان بالا، انگیزه و علاقه شخصی و نوآوری) به سازمان‌دهنده شایستگی‌های فردی اختصاص یافت. همچنین از ۶۵ مضمون حیطه یک، ۲۸ مضمون (۵ مضمون مباحث کارآفرینی، شناخت بین‌رشته‌ای، دانش کاربردی هر رشته، اصول تغییر مسیر فعالیت و مباحث پژوهشی مورد نیاز به مضمون سازمان‌دهنده فرعی دانش کارآفرینی، ۷ مضمون یادگیری مادام‌العمر، تغییر نگرش سنتی نمره‌دهی، تمایل به کار و فعالیت، توجه به سختی‌های کارآفرینی، بومی‌سازی کارآفرینی، ترک عادت‌ها و نگرش خوب کارکردن به مضمون سازمان‌دهنده فرعی نگرش کارآفرینی، ۱۰ مضمون تفکر سیستمی، طرح دغدغه‌های اجتماعی، کشف راه‌های جدید، توانایی طرح مساله، استفاده از مدل داخلی در عمل، اجرای تئوری‌ها در عمل، طرح مساله برای سازمان‌ها، خودآگاهی عملی، تخیل انتقادی و تبدیل ایده به عمل به مضمون سازمان‌دهنده فرعی مهارت کارآفرینی و ۶ مضمون مهارت‌های یادگیری، مهارت‌های پژوهشی، مهارت‌های کامپیوتری، ارتقای مهارت‌های عمومی، مهارت نوشتاری و دانش تخصصی به مضمون سازمان‌دهنده فرعی مهارت‌های تحصیلی) به سازمان‌دهنده شایستگی‌های ادراکی اختصاص یافت. علاوه بر آن از ۶۵ مضمون حیطه یک، ۱۱ مضمون پایه مشترک (روابط اجتماعی، زبان بدن، قدرت بیان، سخنوری و فن بیان، نفوذ در افراد، اصول ارتباطات، مهارت ارتباط میان‌فردی، مهارت‌های مذاکره، مهارت‌های ارتباطی، آشنایی با زبان‌های مختلف و مهارت کار تیمی) به سازمان‌دهنده شایستگی‌های ارتباطی اختصاص یافت. در نتیجه از ۶۵ مضمون سطح اول ۲۶ مضمون به شایستگی‌های فردی، ۲۸

مضمون به شایستگی‌های ادراکی (شامل چهار مضمون سازمان‌دهنده فرعی دانش کارآفرینی، نگرش کارآفرینی، مهارت کارآفرینی و مهارت‌های تحصیلی) و ۱۱ مضمون به شایستگی‌های ارتباطی اختصاص یافت که این مضامین در یک مضمون فراگیر بنام خودآگاهی قرار گرفتند که به طور خلاصه در جدول ۲ قابل مشاهده است.

جدول ۲. مضامین آموزش کارآفرینی رشته‌های علوم انسانی در آموزش عالی در سطح اول (خودآگاهی)

مضمون فراگیر	مضامین سازمان‌دهنده اصلی	مضامین سازمان‌دهنده فرعی	مضامین پایه
شایستگی‌های فردی (۲۶ مضمون)	تخیل و تصویرسازی، بلندپرواز بودن، تنوع‌طلبی، تفکر خلاقانه، خودباوری، کمال‌طلبی، استقلال‌طلبی، با انگیزه، اعتمادبه‌نفس، رقابت‌طلبی، استقامت، حس زیباشناختی، رویاپردازی، آشنایی با هنر، خطرپذیری، پشتکار، ذهن چالش‌گر، صبر و تحمل، ریسک‌پذیری، جسارت، شجاعت، مهارت خلاقیت، ایده‌پردازی، قدرت بیان بالا، انگیزه و علاقه شخصی و نوآوری	-----	
شایستگی‌های ادراکی (۲۸ مضمون)	مباحث کارآفرینی، شناخت بین‌رشته‌ای، دانش کاربردی هر رشته، اصول تغییر مسیر فعالیت و مباحث پژوهشی	دانش کارآفرینی (۵ مضمون)	
	یادگیری مادام‌العمر، تغییر نگرش سنتی نمره‌دهی، تمایل به کار و فعالیت، توجه به سختی‌های کارآفرینی، بومی‌سازی کارآفرینی، ترک عادت‌ها و نگرش خوب کار کردن	نگرش کارآفرینی (۷ مضمون)	
	تفکر سیستمی، طرح دغدغه‌های اجتماعی، کشف راه‌های جدید، توانایی طرح مساله، استفاده از مدل داخلی در عمل، اجرای تئوری‌ها در عمل، طرح مساله برای سازمان‌ها، خودآگاهی عملی، تخیل انتقادی و تبدیل ایده به عمل	مهارت کارآفرینی (۱۰ مضمون)	
	مهارت‌های یادگیری، مهارت‌های پژوهشی، مهارت‌های کامپیوتری، ارتقای مهارت‌های عمومی، مهارت نوشتاری و دانش تخصصی	مهارت‌های تحصیلی (۶ مضمون)	
شایستگی‌های ارتباطی (۱۱ مضمون)	روابط اجتماعی، زبان بدن، قدرت بیان، سخنوری و فن بیان، نفوذ در افراد، اصول ارتباطات، مهارت ارتباط میان‌فردی، مهارت‌های مذاکره، مهارت‌های ارتباطی، آشنایی با زبان‌های مختلف و مهارت کار تیمی	-----	

مضامین پایه

سطح دوم آموزش کارآفرینی (خودکارآمدی): در این سطح فرایند تحلیل مضامین بیانگر این است که از ۱۳۴ مضمون تعداد ۴۶ مضمون پایه مشترک به ۲ مضمون سازمان‌دهنده اصلی بنام‌های شایستگی‌های مدیریتی و شایستگی‌های حرفه‌ای و ۲ مضمون مذکور به یک مضمون فراگیر بنام خودکارآمدی تبدیل شدند. بنابراین از ۱۳۴ مضمون پایه اولیه تعداد ۴۶ مضمون در سطح دوم قرار داشتند که ۱۴ مضمون پایه مشترک (سرمایه‌گذاری، برنامه‌ریزی، مدیریت زمان، توانایی مدیریتی، رفتار سازمانی، توانایی بکارگیری کارآفرینی دیگران، مدیریت کارآفرینی، مدیریت کسب‌وکار، مهارت مالی، مدیریت منابع، آشنایی با مباحث مدیریت و رهبری، مدیریت مالی، مدیریت ذهن و کنترل کیفیت فعالیت) به سازمان‌دهنده شایستگی‌های مدیریتی اختصاص

یافت. همچنین ۳۲ مضمون پایه مشترک دیگر (مباحث اقتصادی و مالیاتی، سودآور بودن فعالیت، اصول تبلیغات، مباحث کسب‌وکار، جذب مشتری، بیمه، مباحث مالی و حسابداری، آشنایی با مباحث حقوقی بازار کار، ثبت شرکت، شناخت نسبت به بازار کار، مخاطب‌شناسی، مباحث معامله، روش کسب درآمد، برندسازی، مباحث تولید، آشنایی با آیین‌های سازمانی، روش‌های نوین بازاریابی، راه‌اندازی فعالیت کوچک، مباحث ایجاد کسب‌وکار، نوآوری در کسب‌وکار، مدل‌های کسب‌وکار، نامه‌نگاری‌های اداری، مهارت فنی تخصصی، محاسبه هزینه‌های جاری، نحوه قرارداد بستن، توانایی طراحی فعالیت، توانایی تولید، مهارت ایجاد کسب فرصت، مهارت بازاریابی، مهارت فروش، توجیه اقتصادی فعالیت و اصول اخلاقی در کار) به سازمان‌دهنده شایستگی‌های حرفه‌ای اختصاص یافت. در نتیجه از ۴۶ مضمون سطح دوم ۱۴ مضمون به شایستگی‌های مدیریتی و ۳۲ مضمون به شایستگی‌های حرفه‌ای اختصاص یافت که این مضامین در یک مضمون فراگیر بنام خودکارآمدی قرار گرفتند که به طور خلاصه در جدول ۳ قابل مشاهده است.

جدول ۳. مضامین آموزش کارآفرینی رشته‌های علوم انسانی در آموزش عالی در سطح دوم (خودکارآمدی)

مضمون	مضامین	مضامین پایه
فراگیر	سازمان‌دهنده	
	اصولی	
شایستگی‌های مدیریتی	سرمايه‌گذاري، برنامه‌ريزي، مدیریت زمان، توانایی مدیریت، رفتار سازمانی، توانایی بکارگیری کارآفرینی دیگران، مدیریت کارآفرینی، مدیریت کسب‌وکار، مهارت مالی، مدیریت منابع، آشنایی با مباحث مدیریت و رهبری، مدیریت مالی، مدیریت ذهن و کنترل کیفیت فعالیت (۱۴ مضمون)	
شایستگی‌های حرفه‌ای (۲۲ مضمون)	مباحث اقتصادی و مالیاتی، سودآور بودن فعالیت، اصول تبلیغات، مباحث کسب‌وکار، جذب مشتری، بیمه، مباحث مالی و حسابداری، آشنایی با مباحث حقوقی بازار کار، ثبت شرکت، شناخت نسبت به بازار کار، مخاطب‌شناسی، مباحث معامله، روش کسب درآمد، برندسازی، مباحث تولید، آشنایی با آیین‌های سازمانی، روش‌های نوین بازاریابی، راه‌اندازی فعالیت کوچک، مباحث ایجاد کسب‌وکار، نوآوری در کسب‌وکار، مدل‌های کسب‌وکار، نامه‌نگاری‌های اداری، مهارت فنی تخصصی، محاسبه هزینه‌های جاری، نحوه قرارداد بستن، توانایی طراحی فعالیت، توانایی تولید، مهارت ایجاد کسب فرصت، مهارت بازاریابی، مهارت فروش، توجیه اقتصادی فعالیت و اصول اخلاقی در کار	

سطح سوم آموزش کارآفرینی (خودشکوفایی): در این سطح فرایند تحلیل مضامین بیانگر این است که از ۱۳۴ مضمون تعداد ۲۳ مضمون پایه مشترک به ۱ مضمون سازمان‌دهنده اصلی بنام شایستگی‌های توانگری که مضمون مذکور به یک مضمون فراگیر بنام خودشکوفایی تبدیل شد. بنابراین از ۱۳۴ مضمون پایه اولیه تعداد ۲۳ مضمون در سطح سوم قرار داشتند که ۲۳ مضمون پایه مشترک (کنترل درونی، تلاش‌گری، مسئولیت‌پذیری، خودمدیریتی، آینده‌نگری،

توفیق‌طلبی، تفکر نقادانه، تفکر کارآفرینی، احساس نیاز اجتماعی، روحیه کارآفرینی، گرایش به تغییر، حل مساله، نظم، عملگرا بودن، بزرگ فکر کردن و کوچک عمل کردن، آموزش سلامت جسمانی، خودگردانی، مهارت فکر کردن، مهارت کنترل اضطراب، بکارگیری رشته خود در جامعه، توانایی بکارگیری استعدادهای فردی، بیدار کردن حس مسئولیت اجتماعی، مدیریت کارآفرینی و استفاده درست از حواس) به سازمان‌دهنده شایستگی‌های توانگری اختصاص یافت. در نتیجه هر ۲۳ مضمون سطح سوم در یک مضمون فراگیر بنام خودشکوفایی قرار گرفت که به طور خلاصه در جدول ۴ قابل مشاهده است.

جدول ۴. مضامین آموزش کارآفرینی رشته‌های علوم انسانی در آموزش عالی در سطح سوم (خودشکوفایی)

مضمون	مضامین	مضامین پایه
فراگیر	سازمان‌دهنده اصلی	
شایستگی‌های توانگری (۲۳ مضمون)	کنترل درونی، تلاش‌گری، مسئولیت‌پذیری، خودمدیریتی، آینده‌نگری، توفیق‌طلبی، تفکر نقادانه، تفکر کارآفرینی، احساس نیاز اجتماعی، روحیه کارآفرینی، گرایش به تغییر، حل مساله، نظم، عملگرا بودن، بزرگ فکر کردن و کوچک عمل کردن، آموزش سلامت جسمانی، خودگردانی، مهارت فکر کردن، مهارت کنترل اضطراب، بکارگیری رشته خود در جامعه، توانایی بکارگیری استعدادهای فردی، بیدار کردن حس مسئولیت اجتماعی، مدیریت کارآفرینی و استفاده درست از حواس	

در ادامه یافته‌ها نمونه‌هایی از مصاحبه‌ها با صاحب‌نظران حوزه کارآفرینی رشته‌های علوم انسانی مرتبط با مضامین فراگیر خودآگاهی، خودکارآمدی و خوشکوفایی به طور خلاصه گزارش می‌شود.

مصاحبه شونده شماره ۲ که در دسته‌بندی کارآفرینان علوم انسانی قرار دارد، بیان کرد که درست است مجموعه‌ای که راه‌اندازی کردم تعداد زیادی فارغ‌التحصیل رشته ادبیات فارسی، روانشناسی و تاریخ مشغول به فعالیت هستند و با هر فعالیت جدیدی که برنامه‌ریزی می‌کنیم همه با هم رشد می‌کنیم و نسبت به سال قبل و حتی دیروز خودمان فرق کردیم، اما دغدغه اصلی من این است که ما در آینده مادر بزرگ‌هایی که بتوانند قصه بگویند و با قصه‌گویی نقش تربیتی داشته باشند یا کم خواهیم داشت یا اصلاً نداریم. جالب است که مشکلات کودکان هم هر روز بیشتر می‌شود، لذا چی بهتر از قصه و چی بهتر از ماد و مادر بزرگ‌هایی که یادمی‌گیرند با قصه با بچه‌های خود دوست باشند و چطوری به آنها کمک کنند....

مصاحبه شونده شماره ۷ که در دسته‌بندی اساتید کارآفرین در حوزه علوم انسانی قرار دارد، گفت اینکه انسان به بالاترین حد و وجودی خودش برسد، یک نوع رشد و خودشکوفایی اتفاق افتاده که می‌تواند کاری را هم ایجاد کند. البته در حال حاضر همه دنبال کارآفرینی هستند، بدون اینکه خودشان و مهارت‌هایشان را بشناسند و نسبت به مهارت‌ها و دانش‌های کاربردی رشته خود آگاهی داشته باشند یا چه چیزهایی هست که باید و لازم است که بدانند. در دانشگاه‌ها و کلاس‌های خود بیشتر دانشجویها را تشویق می‌کنم که متفاوت فکر کنند و هر چی می‌خوانند را بگویند، کجا می‌شود اجرا کرد و با کمک هم بررسی می‌کنیم که چطور این ایده را می‌شود در واقعیت و با قوانین سازمانی که هست، اجرا کنیم. همه دانشجویها مشارکت می‌کنند. هم خودشان و دوستانشان به توانایی‌های خود پی می‌برند و این خیلی مهم است....

مصاحبه شونده شماره ۱۱ که در دسته‌بندی صاحب‌نظران غیرعلوم انسانی کارآفرین در حوزه علوم انسانی قرار دارد، بیان کرد که اینکه یک کاری را عملیاتی کنید، موفقیت بزرگی است، اما یادگیری مباحثی مثل ایجاد برند در فعالیتی که داری مبحث مهمی است که باید جدی گرفته شود. برای این مساله لازمه دانش و مهارت‌های زیادی در زمینه شناخت نسبت به بازار کار و مشتری، مباحث مالی، حقوقی و قوانین سازمانی، بیمه و حسابداری داشته باشید و نکته مهم این است که همه این‌ها را تا حدی باید بدانید، اما یک تیم قوی که همه این‌ها را داشته باشد، می‌تواند به موفقیت تو کمک کند، البته به شرطی که تیم خوبی انتخاب کرده باشید و اهداف مشترکی داشته باشید....

مصاحبه شونده شماره ۲۱ که در دسته‌بندی کارآفرینان علوم انسانی قرار دارد، گفت در رشته‌های علوم انسانی اگر صحبتی از کارآفرینی می‌شود نهایتاً یک سخنران از بخش صنعت می‌آورند و ما نتیجه می‌گیریم که کارآفرینی ربطی به رشته ما ندارد. چون به نظر آنها کارآفرینی یعنی ایجاد شغل. کلا هر چی می‌خواندم، می‌خواستم یک جا استفاده کنم. مثلاً یک مطلب در مورد کاشت گوجه فرنگی می‌خواندم، بلافاصله تو حیاط منزل گوجه می‌کاشتم. در رشته‌ام هم همین‌طور بودم، هر چی نرم‌افزار بود را یاد گرفتم. مثل آچار فرانسه بودم و هر کسی کاری داشت به من وصل می‌شد، اما این‌ها کافی نبود و در دوره‌های کارآفرینی شرکت کردم و با مباحث آنها تا حدی آشنا شدم و چیزی که برام جالب بود، شناسایی نیاز و ارائه خدمات بود. بعد

از شناخت بیشتر دنبال نیازهای محل زندگی خود رفتم و کارم را با زنان دارای مشکلات اقتصادی و خانوادگی شروع کردم....

بحث و نتیجه گیری

با توجه به اهمیت آموزش کارآفرینی به ویژه در رشته های علوم انسانی، مطالعه حاضر با هدف ارائه مدلی برای محتوای آموزش کارآفرینی رشته های علوم انسانی در آموزش عالی انجام شد و این مطالعه محتوای آموزش کارآفرینی را به صورت ساختارمند و هدف مند در سه سطح خودآگاهی، خودکارآمدی و خودشکوفایی به صورت یک مدل مفهومی برای دانشجویان رشته های علوم انسانی در آموزش عالی و فعالان حوزه آموزش کارآفرینی تبیین و ارائه کند. یافته ها نشان داد که ۱۳۴ مضمون پایه، ۶ مضمون سازمان دهنده و ۳ مضمون فراگیر شناسایی که این محتواها در قالب یک مدل مفهومی در سه سطح خودآگاهی، خودکارآمدی و خودشکوفایی ترسیم گشت. خودآگاهی به عنوان اولین سطح وابسته به ارائه شایستگی های فردی، ادراکی و ارتباطی، خودکارآمدی به عنوان دومین سطح وابسته به ارائه محتوای شایستگی های مدیریتی و شایستگی های حرفه ای و خودشکوفایی به عنوان سومین سطح وابسته به ارائه محتوای شایستگی های توانگری بود. این یافته ها از جهاتی با یافته های پژوهش های فریرا و فرناندس (۲۰۱۷)، سنتوبیلی و همکاران (۲۰۱۶)، ایساک ایبول و همکاران (۲۰۱۵)، مجاب و همکاران (۲۰۱۰)، شکاری و همکاران (۱۳۹۵)، صفری و سمیع زاده (۱۳۹۱)، مذبوحی و همکاران (۱۳۹۰)، شریف و همکاران (۱۳۹۰) و میرعرب رضی و رضایی (۱۳۸۵) همسو بود. برای مثال سنتوبیلی و همکاران (۲۰۱۶) شش مهارت مرتبط با مهارت های کارآفرینی را شامل مهارت های فردی، نوآوری، مالی، سازماندهی، راهبردی و ارتباطی شناسایی کرد. مجاب و همکاران (۲۰۱۰) ضمن پژوهشی بر یازده نوع شایستگی در زمینه آموزش کارآفرینی برای دانشجویان فناوری اطلاعات تاکید کردند که این یازده شایستگی شامل مهارت های بین فردی و کار تیمی، نوآوری، بلندپروازی، قابلیت انطباق و انعطاف پذیری، ریسک پذیری، تمایل به یادگیری، خواندن و نوشتن، ریاضیات، علوم و فناوری، ارتباط (شنیدن و صحبت کردن)، تفکر انتقادی و تحصیلی بودند که در دو طبقه کلی شایستگی فردی و تحصیلی قرار می گیرند. همچنین شکاری و همکاران (۱۳۹۵) ضمن پژوهشی بر مهارت های مورد نیاز کارآفرینی از جمله مهارت های شخصی مانند پشتکار و رهبری، دوراندیشی، ریسک پذیری، نوآوری، توانایی اداره

تغییر و مهارت‌های مدیریتی مانند برنامه‌ریزی، راه‌اندازی کسب‌وکار، مهارت‌های مالی و نیز مهارت‌های فنی مانند مهارت‌های مربی‌گری، بازی‌گری و ایفاکنندگی نقش در گروه‌های خرد و کلان یا مهارت‌های تیم‌سازی خرد و کلان، نوشتاری، شنیداری، ارتباطات شفاهی یا ارتباطات دیداری و کلامی، نظارت بر حیطه‌های فنی و حرفه‌ای، مدیریت کسب‌وکار، مدیریت مشارکتی، مدیریت امور آموزشی و اجرایی فاوا و فاوای آموزشی، مهارت درون، برون و میان‌فردی محیط کسب‌وکار تاکید کردند. صفری و سمیع‌زاده (۱۳۹۱) با توجه به بیان وجود وضعیت نامناسب آموزش کارآفرینی چه از دید اساتید و چه از دید دانشجویان، گنجانیدن موضوعاتی مانند مبانی کسب‌وکار، طرح کسب‌وکار، ارتباطات، مدیریت و سازمان، قوانین و مقررات حقوقی و تجاری، حسابداری، مدیریت مالی، کسب‌وکار الکترونیک، تاسیس کسب‌وکار، بازاریابی، مدیریت استراتژیک، کسب‌وکار بین‌الملل و مهارت‌های کارآفرینی را برای گسترش دانش و مهارت کارآفرینی و آگاهی‌های کارآفرینانه دانشجویان لازم می‌دانند. علاوه بر آن میرعرب رضی و رضایی (۱۳۸۵) انجام پروژه‌های شغلی و کارآفرینی در طول تحصیل، آشنایی با تدوین طرح شغلی، آشنایی با مشاغل مربوط به رشته تحصیلی، توانایی کار با رایانه در حد رفع نیازهای شغلی، آشنایی با قوانین کسب‌وکار، کارورزی نحوه تاسیس و ثبت شرکت، آشنایی کامل با زبان انگلیسی، خلاقیت، نوآوری و کار گروهی با به‌عنوان مهمترین اولویت‌های آموزشی در برنامه‌های دانشگاهی برای توسعه کارآفرینی دانشجویان نام بردند.

سطح اول محتواهای آموزش کارآفرینی بر ارائه محتواهای خودآگاهی تعیین شد که وابسته به شایستگی‌های فردی، ادراکی و ارتباطی بود. تحقق شایستگی‌های فردی با تاکید بر مضامین استخراج شده فردی در حیطه‌های تخیل و تصویرسازی، بلندپرواز بودن، تنوع‌طلبی، تفکر خلاقانه، خودباوری، کمال‌طلبی، استقلال‌طلبی، با انگیزه، اعتمادبه‌نفس، رقابت‌طلبی، استقامت، حس زیباشناختی، رویاپردازی، آشنایی با هنر، خطرپذیری، پشتکار، ذهن چالش‌گر، صبر و تحمل، ریسک‌پذیری، جسارت، شجاعت، مهارت خلاقیت، ایده‌پردازی، قدرت بیان بالا، انگیزه و علاقه شخصی و نوآوری امکان‌پذیر می‌شود. همچنین تحقق شایستگی‌های ادراکی که نتیجه ادغام چهار مضمون دانش کارآفرینی، نگرش کارآفرینی، مهارت کارآفرینی و مهارت‌های تحصیلی است از طریق ابعاد چهارگانه مذکور تحقق می‌یابد. همچنین هر کدام از چهار مضامین سازمان‌دهنده فرعی از طریق مضامین پایه استخراج شده خود امکان‌پذیر می‌گردد. علاوه بر آن

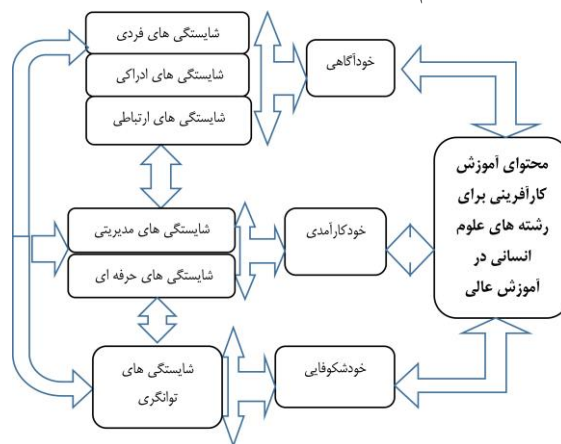

تحقق شایستگی‌های ارتباطی با تاکید بر مضامین استخراج شده ارتباطی در حیطه‌های روابط اجتماعی، زبان بدن، قدرت بیان، سخنوری و فن بیان، نفوذ در افراد، اصول ارتباطات، مهارت ارتباط میان‌فردی، مهارت‌های مذاکره، مهارت‌های ارتباطی، آشنایی با زبان‌های مختلف و مهارت کار تیمی امکان می‌یابد.

سطح دوم محتواهای آموزش کارآفرینی بر ارائه محتواهای خودکارآمدی تعیین شد که وابسته به شایستگی‌های مدیریتی و شایستگی‌های حرفه‌ای بود. تحقق شایستگی‌های مدیریتی با تاکید بر مضامین استخراج شده مدیریتی در حیطه‌های سرمایه‌گذاری، برنامه‌ریزی، مدیریت زمان، توانایی مدیریت، رفتار سازمانی، توانایی بکارگیری کارآفرینی دیگران، مدیریت کارآفرینی، مدیریت کسب‌وکار، مهارت مالی، مدیریت منابع، آشنایی با مباحث مدیریت و رهبری، مدیریت مالی، مدیریت ذهن و کنترل کیفیت فعالیت امکان‌پذیر می‌شود. همچنین تحقق شایستگی‌های حرفه‌ای با تاکید بر مضامین استخراج شده حرفه‌ای در حیطه‌های مباحث اقتصادی و مالیاتی، سودآور بودن فعالیت، اصول تبلیغات، مباحث کسب‌وکار، جذب مشتری، بیمه، مباحث مالی و حسابداری، آشنایی با مباحث حقوقی بازار کار، ثبت شرکت، شناخت نسبت به بازار کار، مخاطب‌شناسی، مباحث معامله، روش کسب درآمد، برندسازی، مباحث تولید، آشنایی با آیین‌های سازمانی، روش‌های نوین بازاریابی، راه‌اندازی فعالیت کوچک، مباحث ایجاد کسب‌وکار، نوآوری در کسب‌وکار، مدل‌های کسب‌وکار، نامه‌نگاری‌های اداری، مهارت فنی تخصصی، محاسبه هزینه‌های جاری، نحوه قرارداد بستن، توانایی طراحی فعالیت، توانایی تولید، مهارت ایجاد کسب فرصت، مهارت بازاریابی، مهارت فروش، توجه اقتصادی فعالیت و اصول اخلاقی در کار امکان‌پذیر می‌گردد.

سطح سوم محتواهای آموزش کارآفرینی بر ارائه محتواهای خودشکوفایی تعیین شد که وابسته به شایستگی‌های توانگری بود. تحقق شایستگی‌های توانگری با تاکید بر مضامین استخراج شده توانگری در حیطه‌های کنترل درونی، تلاش‌گری، مسئولیت‌پذیری، خودمدیریتی، آینده‌نگری، توفیق‌طلبی، تفکر نقادانه، تفکر کارآفرینی، احساس نیاز اجتماعی، روحیه کارآفرینی، گرایش به تغییر، حل مساله، نظم، عملگرا بودن، بزرگ فکر کردن و کوچک عمل کردن، آموزش سلامت جسمانی، خودگردانی، مهارت فکر کردن، مهارت کنترل اضطراب، بکارگیری رشته خود در

جامعه، توانایی بکارگیری استعداد های فردی، بیدار کردن حس مسئولیت اجتماعی، مدیریت کارآفرینی و استفاده درست از حواس امکان‌پذیر می‌شود. بنابراین با توجه به به محتوای آموزش کارآفرینی رشته‌های علوم انسانی در سه سطح خودآگاهی، خودکارآمدی و خودشکوفایی و شش شایستگی مربوط به آنها، مدل محتوای آموزش کارآفرینی رشته‌های علوم انسانی در آموزش عالی در شکل ۱ قابل مشاهده است.

شکل ۱. مدل مفهومی محتوای آموزش کارآفرینی رشته‌های علوم انسانی در آموزش عالی

طبق مدل مفهومی ارائه شده محتوای آموزش کارآفرینی رشته‌های علوم انسانی در آموزش عالی در سه سطح خودآگاهی (شایستگی‌های فردی، ادراکی و ارتباطی)، خودکارآمدی (شایستگی‌های مدیریتی و حرفه‌ای) و خودشکوفایی (شایستگی‌های توانگری) محقق می‌گردد. تحقق شایستگی‌های سطوح مختلف نیز از طریق مضامین پایه استخراج شده می‌تواند نقش زیادی در ارائه یک آموزش هدف‌مند و همه‌جانبه متناسب با ابعاد وجودی انسان داشته باشد. لازم به ذکر است در سایر تحقیقات مرتبط به این پژوهش، سایر مولفه‌ها و شایستگی‌های موثر در آموزش کارآفرینی نیز شناسایی و توسط مصاحبه شوندگان اولیه اعتبارسنجی شد. با توجه به نتایج پژوهش حاضر توصیه می‌گردد که مدل مفهومی محتوای آموزش کارآفرینی در مراکز آموزشی اجرا و نتایج حاصل از محتواهای ارائه شده مورد بررسی قرار گیرد. ضرورت تحقیقات بیشتر در زمینه تحلیل و شناسایی محتواهای آموزش کارآفرینی با صاحب‌نظران حوزه علوم انسانی در سایر شهرها و استان‌ها مطرح می‌شود. همچنین لازم است ضمن شناسایی صاحب‌نظران حوزه کارآفرینی رشته‌های علوم انسانی از حضور افراد بیش از پیش در دانشکده‌های علوم

انسانی به جای کارآفرینان سایر رشته‌ها (حوزه‌های غیرعلوم انسانی) استفاده شود تا بستر لازم جهت ترغیب و آگاهی از کارآفرینی در حوزه‌های علوم انسانی برای دانشجویان رشته‌های علوم انسانی در آموزش عالی فراهم گردد. پیشنهاد دیگر اینکه محتواهای استخراج شده به منظور بازنگری در دوره‌های آموزش کارآفرینی در کلیه سازمان‌ها و مراکز آموزش عالی مورد بررسی قرار گیرند.

منابع

- امیدی، جمشید؛ هاشمی، سیداحمد؛ قلتاش، عباس و ماشینچی، علی اصغر. (۱۳۹۷). طراحی الگوی برنامه درسی آموزش کارآفرینی برای دانش‌آموزان دوره اول متوسطه. **فصلنامه رهبری و مدیریت آموزشی**، ۱۲(۲)، ۲۵-۳۹.
- بنیسی، پریناز؛ پناهی، طلا و دلفان آذری، قنبرعلی. (۱۳۹۵). **مبانی کارآفرینی**. تهران: انتشارات آوای نور.
- رضایی، بیژن؛ عباس‌پور، عباس؛ نیکنامی، مصطفی؛ رحیمیا، حمید و دلاور، علی. (۱۳۹۲). واکاوی راهکارهای بهبود کارآفرینی دانشگاهی در حوزه علوم انسانی و ارائه یک نظریه زمینه‌ای. **فصلنامه ابتکار و خلاقیت در علوم انسانی**، ۳(۲)، ۱۸۴-۱۶۵.
- زند، غلامرضا؛ احقر، قدسی و احمدی، امینه. (۱۳۹۷). رابطه راهبردهای مدیریت دانش، مهارت‌های کارآفرینی و توانمندسازی کارکنان با اثربخشی سازمانی و ارائه الگوی مناسب. **فصلنامه رهبری و مدیریت آموزشی**، ۱۲(۳)، ۱۶۰-۱۴۱.
- شریف، سیدمصطفی؛ جمشیدیان، عبدالرسول؛ رحیمی، حمید و نادری، ناهید. (۱۳۹۰). تحلیل وضعیت آموزش کارآفرینی در آموزش عالی ایران. **فصلنامه توسعه کارآفرینی**، ۳(۱۱)، ۹۸-۱۰۲.
- شکاری، عباس؛ زارعی سبهتی، احسان و یزدخواستی، علیرضا. (۱۳۹۵). نقش الگوی آموزش‌های کارآفرینی مدار کسب و کار بر مهارت‌های کارآفرینی کارآموزان مراکز فنی و حرفه‌ای: مطالعه موردی استان اصفهان. **دوفصلنامه نظریه و عمل در مطالعات برنامه درسی**، ۴(۷)، ۵۴-۳۱.
- صفری، سعید و سمیع‌زاده، مهدی. (۱۳۹۱). نیازسنجی آموزش دانش و مهارت کارآفرینی. **فصلنامه فناوری آموزش**، ۱۷(۱)، ۶۵-۷۷.
- عابدی جعفری، حسن؛ تسلیمی، محمدسعید؛ فقیهی، ابوالحسن و شیخ‌زاده، محمد. (۱۳۹۰). تحلیل مضمون و شبکه مضامین: روشی ساده و کارآمد برای تبیین الگوهای موجود در داده‌های کیفی. **مجله اندیشه مدیریت راهبردی**، ۵(۲)، ۱۹۸-۱۵۱.
- عقبلی، سیدرمضان؛ علم‌الهدی، جمیله و فتیحی واجارگاه، کوروش. (۱۳۹۷). طراحی الگوی برنامه درسی تربیت اخلاقی در دوره ابتدایی نظام آموزشی ایران. **فصلنامه تدریس پژوهی**، ۴(۲)، ۲۳-۱.

مذبحی، سعید؛ شرفی، محمد و مقدم، مینا. (۱۳۹۰). برنامه درسی آموزش کارآفرینی. **فصلنامه ابتکار و خلاقیت در علوم انسانی**، ۱(۳)، ۱۱۷-۱۰۶.

میرعرب رضی، رضا و رضایی، سعید. (۱۳۸۵). آموزش و پژوهش کارآفرینی، راهکاری برای ارتقاء رشته‌های علوم انسانی. **کنگره ملی علوم انسانی**، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، ۲۶۱-۲۴۲.

- Alonso-Gonzalez, A., Plata-Rugeles, D., Peris-Ortiz, M., & Rueda-Armengot, C. (2017). Entrepreneurial initiatives in Colombian Universities: The innovation, entrepreneurship and business center of Sergio Arboleda University. **Entrepreneurial Universities**, 7, 151-161.
- Centobelli, P., Cerchione, R., Esposit, E., & Raffa, M. (2016). The evolution of engineering management education. **International Journal of Engineering Education**, 32(4), 1813-1822.
- Deveci, I., & Cepni, S. (2017). The effect of entrepreneurship education modules integrated with science education on the entrepreneurial characteristics of pre-service science teachers, socialins darbas social work. **Dimensions of Entrepreneurship in Higher Education**, 15(2), 56-85.
- Ferreira, J. J., & Fernandes, C. I. (2017). The impact of entrepreneurship education program on student entrepreneurial orientations: Three international experiences. **Entrepreneurial universities: Exploring the Academic and Innovation Dimensions of Entrepreneurship in Higher Education**, 287-302.
- Gunna, M. A. (2016). When science meets entrepreneurship: ensuring business graduate students understand the business of biotechnology. **Journal of Entrepreneurship Education**, 20(2), 56-66.
- Isaacs, E., Visser, K., Friedrich, CH., & Brijlal, P. (2007). Entrepreneurship education and training at the Further Education and Training (FET) level in South Africa. **South African Journal of Education**, 27(4), 613-629.
- Isaac Oyebola, A., Adeyemi Ireferin, I., & Olubunmi Olaposi, T. (2015). Evaluation of entrepreneurship education in selected Nigerian Universities. **Journal of Entrepreneurship and Innovation Management**, 4(2), 49-70.
- Mojab, F., Zaefarian, R., & Dazian, A. H. (2010). Applying competency-based approach for entrepreneurship education. **Procedia Social and Behavioral Sciences**, 12, 436-437.